

İNGİLTERE VE GİRİT İSYANI, 1866-69

(Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869)

Yazan: Kenneth BOURNE, Ph. D.

Türkçeye çeviren: Yuluğ Tekin KURAT

Londra Siyasal Bilgiler Fakültesi (London School of Economics and Political Science) Yakınçağ Tarihi hocalarından Dr. Kenneth Bourne'un 1956 da çıkan "The Slavonic and East European Review" (Slav ve Doğu Avrupa Tetkikleri Dergisi) de neşrettiği (Cilt XXV, No 84, 14-94) *İngiltere ve Girit isyanı, 1866-69* adlı makalesini tercüme etmeme sebebi, Dr. K. Bourne'in bu tetkikinde yalnız İngiltere'nin Kırım Harbinden sonraki Doğu Akdeniz siyasetini aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda 1878 Berlin muahedesiinden önce Büyük Avrupa Devletlerinin Yakın Doğu'da takib ettikleri politika ve bilhassa Osmanlı-Yunanistan münasebetleri üzerinde ehemmiyetle durması olmuştur.

1866-69 Girit mes'alesinin 1912 Balkan Harbine sebebiyet veren âmilin başlangıcını teşkil ettiği Yakınçağ tarihçisinin gözünden kaçmamaktadır. İngiliz Hariciye Nazırı Lord Henry Edward Stanley'in (1866-69) dış politikası mütehasısı olan Dr. K. Bourne gerekli bütün İngiliz kaynaklarından faydalanmıştır. Akademik incelemelerde bulunacaklara bir kolaylık olmak üzere haşiyeleri tercüme etmiyerek, orijinal şekillerin muhafazasını uygun gördük. Mamafih kullanılan malzeme hakkında bilgi vermemiz yerinde olur kanaatındayız.

Dr. K. Bourne İngiliz Hariciye Nezareti Arşivi (Foreign Office, kısaltılmış: F. O.) serisindeki muhaberatı taramıştır, bunlar Londra'da Public Record Office'te bulunmaktadır; ayrıca Parlamento yayınları üzerinde özellikle durmuştur. Haşiyelerde HC olarak gösterilen Parlamento yayınları basılmış vesikalar olup Hariciye Nezareti Arşivi muhaberatından alınmıştır. Diğer bir tâbirle bunlar "Beyaz Kitap" (White Book) diye bilinmektedir; zira bu "Beyaz Kitap'lar" Parlamento'da görüşülecek her hangi bir konu

üzerinde mebusları aydınlatmak gayesi ile basıldıkları gibi, aynı zamanda hükümetin Parlamento'ya verdiği resmi rapor yerine de geçmektedir. Yalnız bu seri içine büyük siyasî sırları ifşa eden "gizli" ve "hususî" mahiyetteki evrak ilâve edilmemiştir. İşte bu "Beyaz Kitap"lar neşredildikleri yıla göre kronolojik bir sıra takib ederek ciltlenmişler ve her konuya da hususî bir numara verilmiştir.

Nitekim Dr. K. Bourne bu konuda üç önemli "Beyaz Kitap"ı tetkik etmiştir. *Correspondence respecting the Disturbances in Crete* (Giritteki kargaşalıklara dair muhaberat) HC, 1867, LXXIV (3771); *Reports received from Her Majesty's Ambassador and Consuls relating to the condition of Christians in Turkey*, 1867, (Osmanlı İmparatorluğundaki hristiyanların 1867 yılındaki durumlarına dair Majeste Kraliçenin elçisi ve konsoloslarının gönderdikleri raporlar) HC, 1867, LXXV (3854); *Correspondence respecting the rupture of diplomatic relations between Turkey and Greece*. (Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan arasındaki siyasî münasebetlerin kesilmesine dair muhaberat) HC, 1868-9, LXIV (4116). Bu materyeller işbu makalede kullanılan malzemenin çekirdeğini teşkil etmektedir.

Şüphesiz Batı memleketleri arşivlerinin Türk Arşivlerindeki malzeme ile bir araya getirilmesi, "Tarih" in istediği objektiv hakikatı daha şumüllü bir şekilde ortaya koyacaktır. Nitekim Yakın Doğu siyasî tarih tetkiklerinde en çok eser vermiş Anglo-Sakson tarihçileri, "Şark Meselesi" adıyla bilinen problemin lâyikiyle aydınlanabilmesi için Türk Arşivlerinden faydalanmanın zarurî olduğu kanaatındadırlar. Dr. K. Bourne, vakia Türk malzemesini kullanmamıştır, fakat onun amacı yukarda da söylendiği gibi, "Girit meselesine karışmış Avrupa büyük devletleri arasında bilhassa İngiltere'nin rolünü belirtmektedir., bu bakımdan tercümemizin Türk tarihçileri için faydalı olacağını umuyoruz.

Y. T. KURAT

İ N G İ L T E R E V E G İ R İ T İ S Y A N I

1856 Paris muahadesini takibeden on sene zarfında İngiltere'nin Yakın Doğu siyasetinde önemli bir değişiklik olmamıştır. İngiliz hükümeti Eflâk ve Buğdan voyvodalıklarının birleşmesini önleyememiş, fakat Osmanlıların Sırbistan kalelerinde kalmalarını sağlamıştı. Buna rağmen 1860 yılı ortalarında İngilizler artık Yakın Doğu'da *status quo*'yu muhafazanın realist bir siyaset olmadığı hükmüne varmışlardı. Osmanlı devletinin bütünlüğünün savunulması Rus hamlelerini karşılamağa yaramakla beraber, İngiliz siya-

setinde Sultan'ın idaresine karşı dostça olmıyan müdahaleler de yapılyordu. Balkan Hıristiyanlarının müdafaası için ileri sürebileceği bütün hukukî mesnedler Rusya'nın elinden alınmak istenmişti; fakat Batılı devletler tarafından böyle bir görevin yerine getirilmesi maddî ve manevî bakımdan semeresiz kalmaya mahkûmdu. Çünkü Batılıların yapılacağına dair söz aldıkları Osmanlı ıslahatının tatbiki için ellerinde hiç bir teminat yoktu. Rusya'nın Balkan Hıristiyanlarını desteklemesi, aslında güvenilmez ve menfaatperest vasıfları ile onların şüphesini uyandıracak mahiyette idi; fakat buna bakmaksızın Balkan Hıristiyanlarının yegâne ümidini bu zâhiri destek teşkil ediyordu. 1866-69 seneleri arasındaki Yakın Doğu buhranları, İngiltere'nin siyasetini yeniden gözden geçirmeye elverişli olduğu bir zamana rastladı; nitekim Sırp kaleleri ve Memleketeyn Prenslığı tahtı veraseti meselelerini İngiliz hükümeti realiteleri göz önüne alarak inceledi. Dolayısıyla sınır eyaletlerinin muhtariyetinin tanınması gibi İngiliz siyasetinin istikametini değiştiren bir karar alınmasında güçlük çekilmedi. Bu karar, nasılsa önüne geçilemeyecek olayların sadece kabulünü gerektirdiği gibi, üstelik Rusya'ya karşı "hür insanların göğüslerinden müteşekkil" bir sed çekmek yolunda ileri atılan bir adım diye, haklı olarak da müdafa edilebilirdi. Diğer yönden Girit isyanı nerede ise Osmanlı İmparatorluğunun varlığını tehdit etmek ve bu devletin durumunu ortaya koymak gibi çok önemli bir meseleyi meydana çıkarmış oldu.

Girit'te önüne geçilmesi imkânsız bir isyanın çıkacağına dair haberler İngiltere'ye zamanında ulaşmış (1866 ilkbaharında) ve Hariciye nazırı Lord Clarendon'un vazifesi sona ermeden önce, İngiliz siyasetinin bu mesele karşısındaki resmî tutumu yazılı olarak kaleme alınmıştı. Nisan sonunda, Hanya'daki İngiliz konsolosu Charles Dickson Giritlilerin adadaki vergi ve idare sisteminden şiddetle şikâyet ettiklerini yazmaktaydı. Konsolosun raporları¹ ve Giritlilerin kendilerinin hâmi devletlere * yaptıkları müracaat² adâhların hali hazırdaki barışsever hareketlerini göstermekteyse de, onların şikâyetlerine gereken ilgi gösterilmediği taktirde "cıngar çıkacağından" Dickson emin bulunuyordu. Giritli Rumlar Yunanistan ile birleşmek istediklerini itirafla, diğer devletler buna itiraz edeceklerinden, daha iyi işleyen ve hıristiyan olan bir idareyi kabule hazır bulduklarını açıklamışlardı. Hariciye Nazırı

¹ Dickson to Lyons, 28 April and 5 May. *Parliamentary Papers*, HC, 1867, LXXIV, (3771) *Correspondence respecting the Disturbances in Crete*, 1866-7, pp. 129-130.

* Hâmi devletler 6 Temmuz 1827 de Londra protoklüünün VI. maddesile Yunanista'nın statüsünü garanti eden İngiltere, Fransa ve Rusya.

² *ibid.* pp. 138-40.

Ali Paşa, Babiâlinin adada durumu kontrol edecek kadar asker bulundurduğunu biliyordu, fakat davalarına yumuşak bir hava veren Giritli Rumlar'ın çok şüpheleniyordu³. Clarendon bu endişeleri "Yedi Adamın şimdiki ve istikbaldeki durumu Giritlilerin Yunanistan ile birleşmeyi arzulamalarına manidir"⁴ şeklinde gidermek istedi. Clarendon, meseleyi bir iç anlaşmazlık olarak gördüğünden hükümetini sıkı bir tarafsızlık siyaseti kullanmaya sevketti. Şöyle ki, Hükümet Giritlilerin hiç bir müracaatına kulak asmayacak, fakat aynı zamanda başka devletlere danışmaksızın resmî olmayan kanallardan Babiâli'yi Giritlilerle uzlaştırmaya çalışacaktı. En fena şık da Türklerin taviz verecekleri yerde kuvvete baş vurarak asker kullanmayı tercih etmeleri ihtimali idi⁵.

5 Temmuz 1866'da yeni Derby kabinesinin Hariciye Nezaretinde yer alan Lord Stanley için selefinin çizdiği siyaset tarzı biçilmiş bir kaftandı. Lord Stanley "müdahale etmemek" (non-intervention) prensibinin ileri gelen savunucularından birisiydi. Birçok müşahitler Stanley'in Lord John Russel'in politikasından doğan memnuniyetsizliği kolaylıkla giderebileceğini sanyorlardı; şöyle ki Russel, Avrupada İngiltere'nin süratli ve vakar kırıcı çekilmelerini, deniz aşırı ülkelerde gözle görülen cebir kullanmak şeklinde telâfi etmeyi düşünmüştü. Fakat Stanley'in kuvvetli cephesine karakterinin zayıf tarafları takılmakta gecikmedi. Kendisinin sıkı tedbirler almak istememesi ve yapılacak her işin güçlüklerle dolu olduğunu daima göz önünde tutması, kararlarının tesirini azalttı. Bundan dolayı esaslı meseleleri ortaya atmaktan çekiniyor ve bilhassa Doğu'da çıkacak bir buhran, İngiltere'nin Avrupadaki batılı komşularına da tesir edeceğinden, Rusya'nın plânlarına karşı gelinmeyeceğinden endişe duyuyordu. Bundan dolayı Girit meselesi Babiâlinin hristiyan tebası ile uzlaşabileceği mahallî bir dava olarak kalmalıydı⁶. Fakat 21 Ağustosta Sultanın Giritlilere "sabırlı olmalarını ve dağılmalarını" tavsiye ettiğini duyan Stanley'in hayretler içinde kalması yersiz değildi⁷. Aslında Stanley tavizden ziyade kuvvete başvurulacağını sanmıştı. Fakat iş böyle de olsa, zulüm yapılmadıkça, ortada Avrupa devletlerinin müdahalesi ile adayı zorla yatıştırmayı gerektirecek bir sebebin bulunmayacağına kanî olmuştu⁸. Henüz ciddi bir çarpışma ihtimali olmadığından,

³ Lyons to Clarendon, 19 June, *ibid.* pp. 136-7.

⁴ Clarendon to Lyons, 2 July, *ibid.*, p. 141.

⁵ Lyons to Clarendon, 17 July, *ibid.*, pp. 141-2.

⁶ Stanley to Lyons, 13 Aug., *ibid.*, pp. 144-5.

⁷ Dickson to Lyons, 4 Aug., *ibid.*, pp. 148-9.

⁸ Lyons to Stanley, no. 292, 31 July, F. O. 78-1911.

idarî taviz verilmese bile, yerinde alınacak süratli bir askerî tedbir sayesinde, Avrupa halkoyu tahrik edilmeden önce meselenin hal edileceğine Stanley'in güveni vardı.

Bu sırada bu kadar basit bir hal çaresine karşı en belirli tehdidin Yunanistan'dan geleceği beklenebilirdi. Rüşvet almak ve devlet işlerini çıkmaza sokmak yüzünden nüfuzu zayıflamış olan Yunan hükümetine tahakküm etmek eğiliminde bulunan Yunan millî hislerinin, Osmanlı devletine karşı saldırgan bir tutum takınılmasını istemesinde, siyasî rekabetin kızışması ve birbiriyle yarış eden yabancı nüfuzların münasebetsiz bir şekilde araya girmesinin de tesiri yok değildi. Hakikaten Girit harekâtının daha ilk günlerinden itibaren, hükümet tarafından doğrudan doğruya olmasa bile, Yunanistan'da teşekkül etmiş derneklerden adaya silah gönderilmiş ve destek yapılmıştı. 14 Mayıs 1866 gibi erken bir tarihte Dickson silâh ve cephane kaçakçılığını bildirmiş, Alî Paşa da İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Lyons'a adadaki Rumların ve yabancıların faaliyetinden ve Yunanistan'daki Girit derneklerinden tekrar şikâyet etmişti⁹. Yunan hükümetine gelince, Avrupa devletlerinin yardımını sağlamak fırsatını kaçırmak istemedi. İstanbul'daki Yunan Elçisi meslekdaşlarını kışkırtmağa çalıştı ve 14 Ağustos 1866'da Yunan Hariciye Nazırı Deliyorgi diğer devletleri müdahalede bulunmağa davet etti¹⁰.

Stanley'in talihine, Fransa'nın da bu buhranı körüklemeye niyeti yoktu. Hariciye Vekili Drouyn de Lhuys batıdaki fazla meşguliyeti yüzünden Yunan müracaatlarına "İster Girit'te ister Yunanistan'da olsun iyi bir hükümet her yerde şayanı arzudur" diye kuru bir cevap vermekle yetinmişti¹¹. Drouyn 1866 Eylülünde istifa edince, Hariciye Vekil Vekili La Valette, yeni bakan Moustier İstanbul'daki elçilik makamından dönünceye kadar işleri uyutmaya karar vermişti. Adaya denetleme heyeti gönderilmesi gibi ciddi bir tehlike doğuran yegâne Fransız teklifi, Babıâlinin Mustafa Paşa'yı Girit'e özel vali olarak tâyiniyle giderilmiş ve Stanley bu Fransız teklifini, İstanbul'daki elçilerin bir araya gelerek Babıâliyi uzlaşmaya zorlamalarını ileri süren Rus teklifini red etmek için elinde koz olarak kullanmıştı¹². Fa-

⁹ Dickson to Lyons, 14 May, and Lyons to Clarendon, 17 July, HC, 1867, LXXIV, pp. 131 and 141-2.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 155-60.

¹¹ Cowley to Stanley, 8 Aug., *ibid.*, p. 162.

¹² Stanley to Lyons, 4 and 6 Sep., *ibid.*, p. 165-7. Rus teklifi 20 şubat 1830'da imzalanan Londra muahedesi'nin 26 no. lu protokolüne dayanmaktaydı; bu maddeye göre İngiltere, Fransa ve Rusya Çerkezlere zulüm yapılmamasını taahhüt ediyorlardı (*British and Foreign State XVII*, p. 203).

kat Mustafa Paşa 11 Eylülde Girit'e ayak basmadan önce istiklâl ilân edilmiş ve "Türk'e karşı mücadele işareti verilmiş bulunuyordu"¹³. Bu isyan açıktan açığa Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak amacı güttüğünden, Stanley Babîâlinin "ayaklanmayı silâhla bastırmak" hakkını tanımakta tereddüd etmiyerek, temsilcilerine "dikkatli bir tarafsızlık" siyaseti gütmeleri için talimat verdi¹⁴. Stanley, Fransa ve Rusya'yı kendisini takibe razı etmekte de güçlük çekmedi. 2 Ekimde Paris'e gelen Moustier, isyanın çıkmasında doğrudan doğruya ajanlarını sorumlu tuttuğu devletin (Rusya) menfaatlerine hizmet etmeye hiç de niyeti olmadığı gibi, merkezî Avrupa devletleri de henüz Avusturya Prusya sulh müzakereleri ile meşguldüler. Bu durum karşısında Rusya'nın beklemekten başka çaresi yoktu¹⁵.

Stanley, diğer devletlerin aracılığına meydan verilmeden adada kuvvet kullanmanın kısa bir zaman zarfında semere vereceğine inamıyordu. Fakat onun bu kanaatı yersizdi. Zira hakikî vaziyeti aydınlatmıyan havadisler Girit'deki durumu küçümsemeye yararken, aslında adaya yapılan ve hızı gittikçe artan Yunan yardımı Stanley'in plânlarına tam mânâsıyla darbe indiriyordu. Aralarında yüksek rütbeli subayların da bulunduğu fedailer abluka içinden kaçak cephane sevkiyatına girişmişlerdi. Bundan başka Epir ve Tesalya'daki Osmanlı eyaletlerinde fesat çıkarmak için teşebbüslere geçilmişti¹⁶. Yunanistan'ın bu hareketinden doğacak tehlike Babîâlinin alacağı vaziyete bağlıydı. Lyons ve Rus sefiri Kont Ignatyev Babîâliyi misilleme yapmaktan vazgeçirmek için ellerinden gelen gayreti sarfediyorlardı, fakat Ekim ayı sonlarına doğru Âlî Paşa Yunanistan'ın hâmi devletlerine başvurarak resmî bir nota ile memnuniyetsizliğini belirteceğini açıklamıştı¹⁷. Bu havadis İngiltere'ye isyanın sona ermekte olduğunu bildiren aşırı iyimser raporlarla aynı zamanda ulaştığından, Stanley böyle bir nota vermeye artık lüzum kalmadığı cevabını verdi¹⁸. Nihayet 1866 Kasımı so-

¹³ Cowley to Stanley, 18 Sep., HC, 1867, p. 176.

¹⁴ Stanley to Cowley, 18 Sep., and Lyons, 22 Sep., *ibid.*, pp. 176 and 179.

¹⁵ Bonnières to La Valette, 19 Sep., *Les Origines diplomatiques de la Guerre de 1870-71*, 27 vols. Paris, 1910-30, XII (1921), pp. 314-15, and Stanley to Lyons, 12 Oct., HC, 1867, LXXIV p. 191.

¹⁶ Erskine to Stanley, 11 and 16 Oct., HC, 1867, LXXIV, pp. 199 and 202-3, and Eduard Driault and Michel Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 jusqu'à nos jours*, 5 vols., Paris, 1925-6, III 1925; M. Lheritier, *Le regne de Georges Ier, avant le traité de Berlin (1862-1878): Hellenisme et Slavisme*, pp. 180-7.

¹⁷ Lyons to Stanley, no. 397, 30 Oct, F. O. 78-1914.

¹⁸ Stanley to Lyons, no 105, 9 Nov., F. O. 78-1905.

nunda, Yunan yardımı devam ettikçe isyanın geliŖeceđi anlaŖılmıŖtı¹⁹. Fransa tarafından daima desteklenen Stanley'in siyasetini deđiŖtirmek mümkün değildi. Yunanistan'daki İngiliz konsoloslarının Londra'daki Girit komitesinin temsilcileri olmaları ve çektikleri ıstırabı her ne kadar anlasa bile, İngiliz gemilerinin Giritli mültecilerin sevkiyatına yardımını meneden Stanley, bu Ŗekilde âsilere karıŖılmıŖ veyahut da yardım edilmiŖ diye yapılacak herhangi bir yorumu önlemekteki titizliğini Ŗimdiden göstermiŖ oluyordu²⁰. Kendisinin Osmanlı devleti için yapacağı tek Ŗey vardı, o da Yunan hükümetine davranıŖları Osmanlılarla siyasi münasebetlerinin kesilmesine yol açtığı takdirde, hâmi devletlerden yardım beklememeleri Ŗeklinde bir ihtardan ibaretti²¹. Fakat Âli PaŖa devletlerin müŖterek bir beyanatta bulunmalarını istiyordu; nitekim 26 Aralıkta bunu resmen talep etti. Yunan hükümeti de buna karıŖılık hâmi devletlerden Girit'in ilhakını sağlamalarını istedi.²² Bu gibi teklifler karıŖısında devletler ilgisiz kalamazlardı.

Devletlerin takındıkları tavır, yapacakları müdahalelerin tehlikeli olmayacağını gösteriyordu. Rusya, Hariciye Nazırı Prens Gorçakov'un rehberliği altında Kırım Harbi'ndeki mağlubiyetini telâfi etmeğe alıŖıyordu. Rusya'nın Avrupa çevrelerinde tek başına kalmıŖ olması ve i durumu da umumî bir Doğu buhranı çıkarmasına uygun değildi. Ŗimdiki halde elindeki bütün imkânlar ve enerjisini Orta Asya'nın yutulmasına yöneltmiŖti. Fakat Rus siyasetinin ana hedefleri ve Panslavist cereyanının tesiri, Gorçakov'un Sultan'm baskı gören tebalarının davasını unutmasına mani oluyordu. Doğu'daki Rus faaliyetini kontrol altında tutmak da güdü. Balkanlarda müdahale siyasetinin uygulanmasını Rus hükümetinin Ŗu sıralarda arzu etmemesine rağmen, Balkan Hıristiyanlarına durmadan telkinlerde bulunmak yolunda faaliyet gösteren hariciye memurlarının alıŖmasını Gorçakov hiç bir zaman tam mânasiyle kısmaya muvaffak olamamıŖtı. Bilhassa Ignatiev'in faaliyeti bu yüzden endiŖe uyandırıyordu. Igantiev 1866 yılında "Balkan yarımadasında artık Rusya'nın baş düşmanlarının tam mânasile felce tutuldukları yollu" psikolojik andan faydalanma zamanının gelip atığını sanıyordu²³. Gorçakov ve Ignatiev en yakın gayeler ve tatbik edilecek usuller üzerinde anlaŖmıyorlarsa da, Rus hükümetinin geleneksel siyase-

¹⁹ Lyons to Stanley, 28 Nov., HC, 1867, LXXIV, pp. 241-2.

²⁰ Stanley to Erskine, 15 Dec., *ibid.* p. 244.

²¹ Stanley to Erskine, 11 Dec., *ibid.*, p. 243.

²² Lheritier, *op. cit.*, pp. 201-4.

²³ A. Onou, *Memoirs of Count Ignatiev, The Slavonic and East European Review*, XI, 29, London, 1931, p. 392.

tinin bu cephesini bırakmaya hiç niyeti yoktu, çünkü Ignatiev'in de serzenişlerde bulunduğu gibi, böyle hareket edilmediği takdirde Rusya, Doğu'daki nüfuzunu kaybetmiş olurdu²⁴. Pek de ileri gitmemek şartıyla şark meselesinin herhangi bir cihetini tartışma konusu yapmak ve daima Osmanlı İmparatorluğunun inkırazından bahisle umumî bir konferansın toplanmasına lüzum göstermek iyi bir politika sayılıyordu. Gorçakov, Sultanın durumunu düzelterek her plânı bozmaya hazır olduğu gibi, Rusya'nın yalnızlığına son verebilmek için başka bir devlet ile andlaşmaya kalkışmak fırsatını da kaçıracağına benzemiyordu. Bunların hepsinden ziyade, Balkan Hıristiyanlarının savunmasını ne Romanya ve Yunanistan gibi mahallî rakipler, ne de Avusturya ve Fransa gibi büyük devletlere kaptırmamak lâzımdı.

Bu sebeplerden dolayı Gorçakov, Stanley'in Girit'de müdahale etmekteki ısrarlarına muvaffakat ederken, zevahiri korumaktan da geri kalmadı. Rus Şansölyesi Osmanlıların Girit'de kuvvet kullanmalarına karşı bazı kapalı tehditlerde bulundu: "Kılıç kınından çıkmıştır ve Sultanın da giriştiği mücadelenin neticelerine katlanması icabeder"²⁵. İlerde harekete geçmek serbestisini elinde tutan Gorçakov, böyle bir hareketi İngiltere desteklemeyecek olursa, Rusya'nın şimdiye kadar Doğu'da takibettiği "muhafazakâr siyaseti"nin icablarına uymasının güç olacağını söyledi²⁶. İşte böylece Gorçakov 1867 Ocağından itibaren Osmanlı devletinin Girit'i kaybettiği lâfını ederken, Rumlara da ihtiyatlı davranmalarını ihtar etmekten de geri kalmıyordu²⁷. Gene de bu gelişmeler Stanley'in plânlarını bozmaya kâfi gelmiyordu, zira diğer devletler aynı siyaseti takibettiği müddetçe İngiliz Hariciye Nazırının vaziyeti sağlandı.

Prusya ve İtalya'nın şark meselesinde belli başlı bir menfaatleri yoktu. Avusturya ise Prusya harbinin tesirini gidermeye çalışıyordu. Buna rağmen bir gün Avusturya'nın "şüphesiz, kayıplarını Doğu'da telâfi etmek çaresini ilk fırsatta arayacağı"²⁸ biliniyordu, fakat şimdilik dengeyi bozmaya kudreti kâfi gelmiyordu. Ortada Fransa kalıyordu. Drouyn'in şark meselesiyle uğraşmaya vakti olmamış ve halefi Moustier ise İstanbul'da kaldığı müddetçe Rumlara hususî bir yakınlık göstermemişti. Fakat Fransız hükümeti daima müsbet teklifler yapmak istediğinden, Moustier de Avrupa devletlerinin

²⁴ B. H. Summer, Ignatiev at Constantinople *The Slavonic and East European Review*, XI, 32, London, 1932. p. 349.

²⁵ Gould to Stanley, 22 Sep., HC, 1867, LXXIV, p. 183.

²⁶ Stanley to Cowley, 18 Sep., *ibid.*, p. 176, Gould to Stanley, no 14, 26 Sep., F. O. 65-701.

²⁷ Buchanan to Stanley, 25 Dec., HC, 1867, LXXIV, p. 265; Lheritier, *op. cit.*, p. 141.

²⁸ Bloomfield to Stanley, no 114, 4 Sep., F. O. 7-710.

benimsemiş oldukları yeni siyaseti Girit'de uygulamayı düşünüyordu. Bu politika Osmanlıların Belgrad'ı boşaltmasını isteyen Sırp taleplerinin zimnen kabulünden başka bir şey değildi. Nihayet, Paris'deki İngiliz sefiri Lord Cowley'ye Sırp isteklerinin kabulü bahsini açan Moustier, Babiâli'nin Kandiyelilere geniş çapta hürriyet vermesinin makul bir hareket olacağını söylemekten de geri kalmamış ve bundan başka Girit'de Sırbistana benzer bir idare şekli kurulması için Babiâli'ye baskı yapılmasını ileri süren Rus teklifine şahsen asla karşı olmadığını belirtmişti²⁹. Aslında Fransa yeni bir siyaset kullanmak arifesinde idi. Çok yakın bir geçmişte Napolyon siyasetinin Avrupada uğradığı mağlubiyetler Fransa'nın bir müttefik kazanmasını zarurî kılmıştı, fakat ortada Rusya'dan başka aday görülüyordu ve yegâne anlaşma zeminini de Doğu teşkil ediyordu. İki devlet arasındaki anlaşma Prusya'nın yalnız kalmasını sağlayacak ve Rusya'nın da her istediği zaman Doğu'da tek başına hareket etmesine engel olamayacaktı. Rusya da bazı menfaatler gördüğünden 1866 yılı sonuna doğru müzakerelere girişildi³⁰. Fakat Fransa ve Rusya çok geçmeden kendilerini bu yakınlaşmalarile kıyas edilmeyecek başka paktlara sürüklenmiş buldular. Fransa İngiltere ve Avusturya'ya, Rusya da Prusya'ya yönelmişti. Bundan başka Fransa Rusya'nın Doğu siyasetindeki amaçlarını hakikaten kabul edemezdi. Bu yüzden müzakereler kesildi, fakat zaman zaman tekrar toplandıysa da kesin bir anlaşmaya varılamadı³¹. Netice olarak Fransız siyasetinde birbirine zıt iki eğilim belirmişti. Birincisi Rusya ile birlikte Babiâli'ye baskı yapmak, diğeri de bu meselede öncülüğü alarak Doğudaki Rus nüfuzuna (dolayısıyla İngiliz nüfuzuna da) rekabet etmekte.

Bu gibi müdahale temayülleri İngiltere dışındaki devlet adamları için çok cazib görünüyordu. Moustier gibi Kont Beust da (Avusturya Şansölyesi) diğerlerini gölgede bırakmak istiyordu. Avusturya, Prusya ile dengeyi sağlamak hususunda gayret gösterirken, Beust şark meselesinde tekliflerde bulunacak kadar sabırsız ve muhteristi. Bu da yetmiyormuş gibi şark meselesinin tam mânasile halli için umumî bir konferansın toplanmasına zemin aramaya başlamak hatasına düşmüş ve hattâ (Rusya'ya Paris muaheadesinin tekrar gözden geçirilmesini teklif edecek kadar ileri girmişti³². Beust

²⁹ Cowley to Stanley, no. 503, 8 Dec., F. O. 27-1624; Fane to Stanley, 27 Dec., HC, 1867-7 LXXXII, (3965), *Correspondence respecting the disturbances in Crete*, 1867, p. 89.

³⁰ Lheritier, *op. cit.*, pp. 198-200.

³¹ Bak: François Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakov et Napoleon III*, Paris 1913 pp. 396-417.

³² Count Friedrich Ferdinand von Beust, *Memoirs*, 2 vols., London, 1887, I, 366.

1867 Ocağına kadar resmî bir teklifte bulunmadı³³, fakat bundan sonra Moustier ve Stanley onun plânının haddinden fazla ileri gittiğı ve çok mübhem olduğı kanaatine varmışlardı³⁴.

Fakat Moustier kuşu avucundan kaçırarak adama benzemiyordu. Rusya ile andlaşamayınca Osmanlı İmparatorluğunun ıslâhatı ve “çürük azalarının kesilip atılması” hususundaki şahsî plânlarını ileri sürdü³⁵. Cowley Rusya ile andlaşmaya kalkıp bunda muvaffak olamayan Moustier’in, “Rusları hareketsiz bırakmaya” çalıştığına farkına vardı³⁶. Moustier, plânını tedricen Stanley’ye açıkladı. Fransız Hariciye Vekili, 8 Ocak 1867 de Londra’da ki sefiri Prens de la Tour d’Auvergne’in Girit’e mahallî muhtariyet verilmesi için Babıâli’ye baskı yapılmasını teklif etmesiyle ilk adımını atmış oldu³⁷. Sonra, 24 Ocakta Paris’deki İngiliz maslahatgüzarı Julian Fane’e İstanbul’da şimdilik yalnız mahallî muhtariyet için ısrar ettiğini, fakat bu şikkın bir hal çaresi olmayacağı kanaatine vardığını söyledi. Yegâne çarenin Girit’in Osmanlı devletinden ayrılması ve Yunanistan’ın Epir ve Tesalya’yı içine alan “tabii hudutlarının” tanınması olduğunu belirtti³⁸. Fakat Moustier teklifinin beğenilmediğini anlamakta gecikmedi. Beust onun bu kadar ileri gitmesine şaşırıp kalmış, Stanley ise Fransız siyasetinin niçin değiştiğini anlayamadığını itiraf etmişti³⁹. Fakat Moustier için hakikî sürpriz Rusya’nın soğuk davranması olmuştu. Yunan sınırlarını ve Fransız nüfuzunu Balkanlarda bu kadar fazla genişletecek bir tasarı Gorçakov’un belki Ignat ilev kadar keyfini kaçırmıştı⁴⁰. Buna rağmen Rus hükümetinin geçen Aralık ayında resmen kabulünü ileri sürdüğü plâna itiraz etmesi kabîl değildi⁴¹. İsteddiği desteğı bulamayan Moustier İngiltere’ye meydan okuyamayacağını anlayınca, Stanley’in neleri kabul edebileceğini sordu⁴².

³³ Beust to Metternich, 1 Jan. 1867, *Origines diplomatiques*, XIV (1924), pp. 5-LL.

³⁴ Cowley to Stanley, no. 543, 19 Dec., 1866, F. O. 27-1625 Stanley to Cowley, no 397, 20 Dec. 1866, F. O. 27-1609.

³⁵ Loftus to Stanley, no. 100. 23 Febr. 1867, F. O. 64-618.

³⁶ Cowley to Stanley, private, 12 March., Cowley Papers, Public Record Office, London F. O. 519-233.

³⁷ Moustier to La Tour, 7 Jan., *Origines diplomatiques*, XIV (1924), pp. 51-3; Stanley to Fane no. 16, 8 Jan., F. O. 27-1651.

³⁸ Fane to Stanley, 24 Jan., HC, 1867-8, LXXIII, pp. 90-1.

³⁹ Bonar to Stanley, no. 48, 19 Febr., F. O. 7-721 Stanley to Fane, 1 Feb., HC, 1867-8 LXXIII, p. 91.

⁴⁰ Sumner, *op. cit.* p. 348; Lyons to Stanley, no. 67, 19 Feb., F. O. 78-1958.

⁴¹ Taleyrand to Moustier, 30 Jan., *Origines diplomatiques*, XIV (1924), pp. 204-6.

⁴² Fane to Stanley, no 178, 15 Feb., F. O. 27-1657.

Stanley 19 Ekim 1864'te Kings Lynn'deki seçmenlerine hitabederken, Osmanlı İmparatorluğunun istikbaline fazla güvenilemeyeceğini açıklamış⁴³ ve nazırım bu görüşü hemen bütün İngiltere'ye yayılmıştı. "Times" gazetesi Yunan idaresini beğenmemekle beraber, 1866 yılı Ocak sonlarında, Girit adasının Yunanistan'a ilhakını şiddetle müdafaa etmiş ve Başvekil Lord Derby Avusturya elçisi Kont Apony'ye "Memleketteki halkoyu bu neticeyi istediği takdirde kendisinin bu arzuya boyun eğmekten başka çaresi kalmıyacağı" söylemişti⁴⁴. Fakat "Times"ın gösterdiği yolu diğer gazeteler takip etmeyince, Stanley, halkoyunun bu konu üzerindeki politikasını değiştirecek kadar kuvvetli olmadığını anladı. Sırf Fransa ve Rusya'nın müsterek tazyiki yüzünden mahallî muhtariyet verilmesi için baskı yapılmasına razı olan Stanley, Babiâli'nin bu teklifi kabul etmediği takdirde Avrupa devletleri nazarında prestijini kaybetmesi ve bu devletleri daha sert tedbirler almaya sevketmesinden korkuyordu⁴⁵. Bundan dolayı, İngiliz Hariciye nazırı bu hal çaresini Babiâli'ye aşırı baskı yapılmaması, şayet Babiâli taviz vermek istemezse daha ileri gidilmemesi şartıyla kabul etmişti⁴⁶. Babiâli'nin devletlerin müdahalelerini önleyecek tedbirleri alacağını halâ ümit eden Stanley, bu intibamın tesiriyle kendi kesin teklifini ileri sürdü. Babiâli Girit'e hristiyan bir vali ve Lübnan'da olduğu gibi muhtelit bir idare meclisi tâyin etmeliydi⁴⁷. Fransa ile küçük çapta da olsa gene bir işbirliği yapılmıştı. Bunun yegâne sebebi Fransız-Rus yakınlaşmasını önlemektir; fakat durum böyle olduğu halde, Girit'e mahallî muhtariyet verilmesi tavsiyesini Babiâli'nin dinlemediğini Lyons'dan öğrenen Stanley sert tedbirler almaya hiç yanaşmadı⁴⁸.

Adada büyük bir Türk nüfusunun bulunması ve adanın terki gibi tehlikeli bir örnekten doğacak karışıklıklar da göz önünde alınacak olursa, Stanley'in Girit'teki Türk idaresinin devamını istemesinin makul sebepleri vardı. Süveyş kanalının inşası yakında tamamlanınca, Hindistan yolu üzerinde zarurî bir istasyon haline gelen Girit'in önemi bir kat daha artacaktı⁴⁹.

⁴³ „The Times” 20 Oct. 1864.

⁴⁴ Bak: „The Times”, 28 Dec. 1866. Beust to Prokesh, 2 Jan. 1867, quoted by Harold Temperley „British Policy towards Parliamentary rule and Constitutionalism in Turkey; *Cambridge Historical Journal*, IV, 2, Cambridge, 1932, p. 166.

⁴⁵ Stanley to Fane, 9 Jan., HC, 1867, LXXIV, pp. 278-9.

⁴⁶ Stanley to Buchanan, 19 Jan., *ibid.*, p. 288.

⁴⁷ Stanley to Lyons, 17 Jan., *ibid.*, p. 285-6.

⁴⁸ Lyons to Stanley, 6 Feb., HC, 1867-8, LXXIII, p. 96.

⁴⁹ Stanley to Lyons, no. 77, 12 Oct. 1866, enclosing a printed Memorandum on the Island of Candia, 1821-1862, by A. S. Green, sublibrarian of the Foreign Office, 6 July 1866, F. O. 195-853.

Bundan başka Stanley'in Yunanistan'ın çürük ve bozuk idaresine karşı duyduğu nefrete özellikle Yunanistan'daki İngiliz temsilcilerinin raporları sebep olmuştu⁵⁰. Bu fena idarenin, İngiltere'nin 1864 te Yunanistana devrettiği Yedi Adaya da geçmesile Yunanistan tarafından esash bir suç işlenmiş oluyordu⁵¹. Bundan dolayı Clarendon gibi Stanley de Giritlilerin başına böyle bir kader gelmeden önce akıllarını başlarına toplamalarının faydalı olacağı fikrindeydi⁵².

Yunan hükümeti hâmi devletlere meydan okuyarak Tesalya ve Epir'de kargaşalıklar çıkarmaya çalışıp suçlarına bir suç daha ilâve edince, Stanley elbette Yunanistan'ı Osmanlı İmparatorluğunun halefi diye savunamazdı. Bu husustaki görüşü şu sözlerle ifade edilmişti:

“Kimse Türklere fazla güvenmiyor, fakat o eski Yunan hayranlığı artık ölmüştür ve tekrar canlandırılmaz. Yunanistan'ın İngiliz mantığında bıraktığı intiba, ödenmemiş borçlar ve ticarî hileler olduğundan, otuz sene evvelki sempatilerin yeniden uyanması imkânsızdır”⁵³.

Bu sebepten Stanley, Moustier'in Girit'te bir plebisit yapılmasını isteyen diğer bir teklifini de red etti⁵⁴. Buna rağmen Fransa'nın Rusya ile anlaşmasını önlemek için bir işbirliği temelinin atılması gerektiği Stanley'in gözünden kaçmamıştı. 26 Mart 1867 de Cowley vasıtasıyla 1856 Hattı hümayunu ile belirtilen esasların ıslahı için umûmî bir plân gönderen Moustier zemini bizzat kendisi hazırlamış oluyordu⁵⁵. İdarî ıslahata başlangıç olmak üzere Kara ve Deniz Kuvvetlerinin ıslahı ile İmparatorluk savunmasının sağlamaştırılması, İmparatorluğun tabîî kaynaklarının işletilmesi, yolların ve taşıt vasıtalarının geliştirilmesi ve yabancı sermaye cezbi ile sağlam bir iktisadî temelin atılması, az miktarda bile olsa, maarif teşkilâtının genişletilmesi suretiyle kabiliyetli memurların yetiştirilmesi cihetlerini kapsıyan bu plânın son serecede makul olduğu görülüyordu⁵⁶. Bu esaslar üzerine

⁵⁰ Bak: ,Memorandum on the State of Greece, 6 July, F. O. 32-370.

⁵¹ Bak: *idem* ve HC, 1867, LXXIV, pp. 71-120 (3827), Despatches from Her Majesty's Consul in Corfu, Zante and Cephalonia containing information on the State of those Islands since the withdrawal of British Protection, and their annexation to the Kingdom of Greece.

⁵² Stanley to Erskine, 11 Dec., 1866, HC, 1867, LXXIV. P. 243.

⁵³ Stanley to Lyons, tarihsiz, private, Lord Newton, Lord Lyons: *A Record of British Diplomacy*, 2 vols., London, 1913, I, p. 163 54. Stanley to Cowley, no. 16, 13 March, F. O. 27-1652.

⁵⁴ Stanley to Cowley, no. 16. 13 March, F. O. 27 - 1652.

⁵⁵ Cowley to Stanley, no. 64, 22 March, F. O. 27-1659.

⁵⁶ Stanley to Lyons, no 179, 13 June, F. O. 78-1955.

Stanley ve Moustier umumî bir islâhat programının tatbikinde kendilerine yol gösterecek tafsilâtı toplamaya karar verdiler ⁵⁷.

Böyle bir zahmete girmek Stanley'in pek hoşuna gitmedi. Stanley aslında Babiâli'ye zoraki tavsiyeler yağdırmaktan bıkmıştı; İstanbul'daki İngiliz nüfuzunu zayıflatan bu tavsiyelerin daha ciddi bir durum için saklanması lâzımdı ⁵⁸. Aynı zamanda Fransız plânının başka mahzurları da vardı. Bu plân tatbik edildiği takdirde Osmanlıların zımnen vâsilik altına düşeceklerini gösteren Lyons, Osmanlı devletinin işlerinin dakikası dakikasına denetlenmesindeki büyük güçlüğü ve böyle bir işe girişildiği takdirde, bundan başka neticeler elde etmek istemesi muhakkak olan Rusya'nın dışarda bırakılmasının da imkânsız olduğunu belirtti. Üstelik Lyons, Fransa'nın bu plân ile, tıpkı Mısırda başarıyla kullandığı usullere başvurarak, Osmanlı devletindeki nüfuzuna mutlak bir üstünlük sağlamasına işaret etmişti. Yüksek tahsilin Fransızca olması, sivil ve askerî mekteplere Fransız öğretmenlerin tâyini, idarî ve hukukî nizamın Fransız sistemine göre ayarlanması ve ticarî imtiyazlar, tıpkı de Lesseps'e Süveyşte verilen tavizlere benziyordu ⁵⁹. İngiltere'nin Rusya'dan kurtardığı şeyi Fransa'ya devretmek niyeti olmadığından, Stanley tehlikenin zamanında farkına vardı. Cowley'e 15 Temmuz 1867 de yazdığı mektuba şöyle diyordu; "Bu zahiri islâhat teklifleri, daha doğrusu islâhat perdesi altındaki müdahale teklifleriyle uğraşmak hakikaten çok zordur" ⁶⁰.

Bundan başka Stanley Osmanlı İmparatorluğunun geleceği hakkında çok kötümser idi. Babiâlinin borçlarını ödeyememesi ⁶¹, Memleketeynin talepleri, Girit isyanı, Osmanlı devletinin en küçük bir tehdid karşısında şaşalaması ve kuvvet gösterisinde bulunamayışı, Stanley'de İmparatorluğun mecalsiz ve kendisini müdafaadan aciz olduğu kanaatını uyandırmıştı. Hattâ, bazen, İmparatorluğun tamamiyle çökmek üzere olduğunu sanıyordu. Stanley'in, Moustier'in (ve ne de başka bir kimsenin) Osmanlı devletini geliştirmek için ileri süreceği plânların gerçekleştirileceğine güveni yoktu ⁶². Moustier'in siyasetindeki değişiklik Doğu'ya müdahale etmemek prensi-

⁵⁷ Stanley to Cowley, no. 16, 13 March, F. O. 27-1652.

⁵⁸ Stanley to Bloomfield, private, 12 Nov., Bloomfield Papers, Public Record Office, London, F. O. 356-33.

⁵⁹ Lyons to Stanley, no. 203, 22 May, F. O. 78-1960.

⁶⁰ Stanley to Cowley, private, 15 June, F. O. 519-182.

⁶¹ Lyons to Stanley, no. 166, 17 July 1866, F. O. 78-1911.

⁶² Stanley to Cowley, private, 15 June, F. O. 78-1960.

bini zedelemeye başlayacağı sırada, Stanley, Fransız Hariciye Vekiline fikrini şu sözlerle açıkladı:

“Fransız sefirine bazı seleflerim gibi Osmanlı idaresinin hayranı olmadığımı ve Osmanlı İmparatorluğunun istikrarına güvenmediğimi söyledim. Bu hükümetin bilhassa kendi menfaatlerini icab ettiren sahalarda ıslâhat yapmak istememesi inkâr edilir bir şey değildir ve Avrupa’daki vaziyeti ise pek de sağlam görülmektedir”⁶³.

Stanley’in, ajanlarının gönderdikleri raporlarıyla takviye edilen umumi kanaatı, Hristiyanların haksızlığa karşı şikâyet etmelerinin yersiz olduğu, zira aynı baskıya müslüman vatandaşların da maruz kaldıkları merkezinde toplanmıştı. Ashında İmparatorluktaki hakikî mikrobu her tarafa yayılmış rüşvet ve ehliyetsizlik teşkil ediyordu; şöyle ki Hatt-ı hümayun’un ilâniyle bunların giderilmesi mümkün olmamıştı⁶⁴. Stanley’de fazla yapılacak bir şey olmadığı kanaatindeydi. Müslümanların Hristiyanların refahının artmasına karşı duydukları kızgınlığı azaltmak için Moustier ve Stanley, “tavsiyelerin gizli verilmesi ve teşvikin aleni olması” hususunda anlaştılar; bu şekilde Sultan’ın prestiji korunacağından Babiâli’nin tavsiyelere daha iyi kulak vermesi mümkündür⁶⁵. Bu teminata rağmen, Stanley, Babiâli’nin yukarıdaki tavsiyeleri yerine getirecek arzusu ve iktidarı olmadığını sanıyordu. Ona göre, Babiâli sırf kudretini ve iyi niyetini göstermek maksadı ile birçok şeyler vâd edecek, birkaç ıslâhat emri verecek ve bunların hiç birisini tatbik etmeyecekti⁶⁶. Buna ilâveten Stanley Hristiyanları Osmanlı idaresini benimsemeye teşvik etmeyi de yersiz buluyordu. Lyons’un bildirdiğine göre: Babiâli idarî teşkilâtta küçük çapta bir ıslâhat yaptıysa da, “Hristiyanları Osmanlı devletinin kendi millî devletleri olduğunu” kabule ikna edecek bir teşebbüste bulunmamıştı⁶⁷. Gorçakov, İmparatorluktaki dağınık zümreleri bir araya getirmeye kalkışmanın boşa gidecek bir gayret olacağı sebebiyle, Hatt-ı hümayun veyahut onun tashih edilebilecek herhangi bir metnini kabul etmemiş; bunun yerine bu zümrelere bağımsız hükümet

⁶³ Stanley to Fane, no. 152, 28 Feb., 1867, F. O. 27-1651.

⁶⁴ HC, 1867, LXXV, *Reports received from Her Majesty’s Ambassador and Consuls relating to the Condition of Christians in Turkey*, 1867, Pt I, (3854), pp. 601-92, Pt. II. (3944), pp. 693-702.

⁶⁵ Stanley to Cowley, no. 1., 11 March 1867, F. O. 27-1652.

⁶⁶ Lyons to Stanley, no. 364, 10 April, 1868, F. O. 519-182.

⁶⁷ Stanley to Cowley, private, 25 March 1867, F. O. 519-182.

⁶⁸ Lyons to Stanley, 6 May, HC, 1867, LXXV, pp. 679-680.

kurmak hakkının tanınmasını istemişti⁶⁹. Esasen Stanley Hıristiyanlar ile Müslümanların bir arada ve eşit şartlar altında yaşamalarının hiç bir zaman sağlanamayacağı tezini kabul etmişti: “Her iki zümre de mutaassıptır ve müsamahaları yoktur, medenî durumları bakımından biri ötekine tercih edilemez”⁷⁰. İngiliz Hariciye Nazırı hıristiyanların ıslâhat değil istiklâl istediklerini anlamıştı ve bu şartlar altında ıslâhat bir çare değil ancak Hıristiyanların cesaret kaynağı idi; onların memnun olmamalarının başlıca sebebi “en iyi bir hükümetin dahi önüne geçemeyeceği millî ve dinî hislerin kökleşmesi olup, bu kökler hıristiyanların refahı arttığından zayıflayacakları yerde daha çok kuvvetleniyorlardı”⁷¹. İkinci derecede kalması ve dolambaçlı olmasına rağmen Fransız plânı halâ mühim bir netice doğurabilirdi. Lyons’un da işaret ettiği gibi bu plân, Osmanlı devletine karşı İngiltere’nin hiç arzu etmediği Fransız-Rus yakınlaşmasını “eritmeye yarıyacak bir doz” olarak kullanılabileceği gibi, İngiltere ile Fransa arasındaki eski ittifakın tamamıyla bozulmadığı, Sultan’ın her sınıftaki tebasının refahını arttırmaya ve Babiâli’ye kuvvet ve bağımsızlık aşlamaya Fransa ve İngiltere’nin birlikte gayret ettiklerinin gösterecekti⁷². Böylece Osmanlılar nüfuzlarını yeniden kuruncaya kadar, Girit için çizilen ufak çaptaki ıslâhat planları mahallî davaları halletmeye kâfi gelirdi. Şayet umumî bir plân tatbik edilecek olsa, o vakit Fransa gibi dost fakat müdahil bir devletin gayretleri semere vermezdi. Stanley bu plânların hiç bir zaman şark meselesini halletmeye kâfi geldiğini sanmadığından, bu plânların biricik faydası devletleri boş yere meşgul etmesi ve Fransa ile Rusya’yı çatıştırmaya yarıyabilmesiydi⁷³.

Moustier, Stanley’in ümitlerini boşa çıkarmadı. Fransız Hariciye Nazırı 1867 Martından itibaren Girit’in Yunanistan’a ilhaki lâfını ağzına almadı⁷⁴. Mahallî muhtariyet konusunda hiç bir fikri kabul etmiyen Babiâli, ancak Giritlilerin delege göndermeğe davet olunacakları bir komisyon tayin edeceğini bildirdi. “İkinci bir Navarin muharebesi olmadan Osmanlı devleti şerefini feda etmezdi”⁷⁵. Bu cevap Moustier’i hiç tatmin etmediğinden

⁶⁹ Buchanan to Stanley, no. 149, 24 April, F. O. 65-742. Bak Edouard Engelhardt. *Za Turquie et le Tanzimat*, 2 vols., Paris, 1882-4 I (1882), pp. 215-31, Gorçakov plânının münakaşası

⁷⁰ Stanley to Cowley, private, 13 March, F. O. 519-182.

⁷¹ Lyons to Stanley, no. 1, 11 Mar., F. O. 27-1652.

⁷² Lyons to Stanley, no. 203, 22 May, F. O. 78-1960.

⁷³ Cowley to Stanley, private, 24 April, F. O. 519-201.

⁷⁴ Cowley to Stanley, 29 March, HC, 1867, LXXIII, p. 149-50.

⁷⁵ Lyons to Stanley, 22 Jan., HC, 1867, LXXIV, p. 304; Ali to Musurus, 30 Jan., *ibid.*, pp. 313-15; Lyons to Stanley, 29 March, HC, 1867-8 LXXIII, p. 167.

o şimdi (eski fikri için) daha iyi bir durumun ortaya çıktığını görüyordu. Rusya Fransa'nın kendisini gölgede bırakmasına tahammül edemezdi; Prusya ve İtalya ise İstanbul'a baskı yapılması gerektiği fikrindeydiler⁷⁶. Avusturya'nın hazırlıksız bulunduğu böyle bir zamanda Beust dahi buhranın önlenmesi için katı bir tedbir alınmasını istiyordu⁷⁷. Neticede Fransız-Rus itilâfı tehlikeye girdi. Müşterek hayal kırıklığı ve güvensizlik yüzünden bu itilâfın bu şartlar altında uzun sürmesi zaten imkânsızdı, buna rağmen Nisan ayında Rusya ve Fransa birlikte harekete geçtiler. Rusya İstanbul'da manevraya başladı ve Fransa İngiltere'nin rızasını almaya çalıştı⁷⁸. Stanley'in desteklemediği bir teklifi Babiâli'nin kabul etmeyeceği bilindiğinden, Moustier 18 Nisan 1867'de Cowley'ye çarpışmanın durdurulması ve Giritlilerin şikâyetlerini dinlemek için adaya hâmi devletlerin temsilcilerinden müteşekkil bir heyet gönderilmesi gibi daha küçük bir teklife Stanley'in ne diyeceğini sordu⁷⁹. Fakat Stanley eski kararında sebat etti ve diğer devletler de onu aralarına almadan harekete geçmeyi kararlaştırdılar. Bu şekilde Stanley mahdud işbirliği sınırlarını aşmamak şartıyla güttüğü "müdahale etmemek" siyasetinde mağlub olmuştu; şimdi kendisinin ne yapıp ta Osmanlılara yardım etmekten kaçınacağı suali ortaya çıkmıştı.

Nisan sonunda Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya, Babiâli'ye ayrı ayrı notalar verdiler; onları bazı hususları kapalı geçen Avusturya notası takip etti. Babiâli bu teklifleri bir kere daha red etti. Alî Paşa çarpışmayı durdurmanın en iyi şeklinin Yunanistan'ı kontrol altında tutmakla mümkün olacağını bildirdi⁸⁰. Bunun üzerine Moustier daha sert tedbirlere baş vurulmasından bahsettiyse de Stanley'e niyetlerini açıklamak isterken, tasarladığı tedbiri diplomasi oyununa sokmuş ve İstanbul'daki elçisi Bourée'ye gönderilmesi tasarlanan talimatta mevcut "ilhak" kelimesinden İngiliz Nazırına bahsetmemişti⁸¹. Lüksemburg meselesi kapandığından Moustier'in artık Rusya'yı hoş tutmaya ihtiyacı yoktu; fakat İngiltere'nin yardımı bundan çok daha önemliydi. Zira İngiltere olmadan Avusturya ile işbirliği yapılamaz, İtalya da Avusturya olmadan kazanılmazdı⁸². Bundan başka Stanley yeni tâyin

⁷⁶ Lheritier, *op. cit.*, p. 208; Elliot to Hammond, private, 16 March, Hammond Papers, Public Record Office, London, F. O. 391-21.

⁷⁷ Bloomfield to Stanley, private, 26 March, F. O. 356-39.

⁷⁸ Lheritier, *op. cit.*, pp. 209-10;

⁷⁹ Cowley to Stanley, 19 April, HC, 1867-8, LXXIII, p. 178.

⁸⁰ Lyons to Stanley, 8 May, *ibid.* pp. 201-2.

⁸¹ Stanley to Cowley, 13 May, *ibid.*, pp. 199-200.

⁸² Bloomfield to Stanley, private, 14 May, F. O. 356-39; Elliot to Stanley, no. 158, 22 May, F. O. 45-105.

edilen Osmanlı kumandanı Ömer Paşa'nın isyanı bastıracağından da ümidini kestiğinden, bir nevi müdahalenin gerektiğini hissetmeye başlamıştı⁸³. Stanley'in fikrini kavrayan Moustier komisyon teşkilinde Babiâlinin de hâmi devletleri temsilci göndermeye davet etmesini ileri sürerek teklifini daha uygun bir şekle sokmuş oldu⁸⁴. Bir yandan Stanley ve De Latour'un, öbür yandan Cowley ve Moustier'in konuşmaları andlaşma ile neticelendi ve Stanley'yin şüphelerinin çoğu ortadan silindi. Böylece Sultan bir komisyon toplanmasını emredecek ve bu teşekkül, Girit'in Yunanistan'a ilhakı fikrini baştan red ile, yalnız adaya muhtariyet verilmesi mes'alesiyle meşgul olacaktı. Hatta hiristiyân bir valinin tâyini dahi bahis konusu değildi. Çarpışmanın durdurulmasında Babiâli'nin menfaatlerine aykırı hiç bir talepte bulunulmıyacak, şayet Babiâli bütün bu teklifleri red ederse başka türlü harekete geçmek yoluna gidilmeyecekti. Babiâli'nin bu teklifi reddi neticesinde "Osmanlı devletinin diğer devletlerle münasebetlerinde soğukluğa yol açacağı" hakkındaki görüş aslında hiç bir şey ifade etmiyordu. Böyle bir davranışın düşünülmesinden maksad, devletlerin yeni teklifleri Babiâli tarafından kabul edilmeyecek olursa, düşecekleri müşkül durumdan şerefli bir şekilde kendilerini kurtarmak imkânının sağlanması içindi⁸⁵. 3 Haziran da Stanley ilgili devletlerin benzer tavsiyelerinin bu hudutlar içinde Lyons tarafından desteklenmesine muvafakat etti⁸⁶. Stanley bu işi yapmamayı tercih ederdi, fakat Fransa'nın ve Avusturya'nın Rusya'nın kollarına atılması tehlikesi kritik bir manzara teşkil ediyordu, İngiliz Hariciye Nazırı Babiâli'nin her ne olursa olsun böyle bir neticeyi doğuracak harekete sebebiyet vermeyeceğini umuyordu⁸⁷. Hariciye Nazırı olarak Âli Paşa'nın yerini alan Fuad Paşa'yı Lyons derhal beyanatta bulunmağa razı etmişti. Fakat her iki şahıs da ilkin diğerinin verdiği tavizleri, yani Fuad hâmi devletlerin Yunanistan'ın hareketlerini tehdit ve Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü teyid etmelerini, Lyons da Babiâli'nin Girit'e muhtariyet vereceğini ilân etmesini istediler⁸⁸. Bunun üzerine Stanley'in, 14 Temmuz 1867'de Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya

⁸³ Minute by Stanley, Lyons to Stanley, no. 127, 3 April, F. O. 78-1959; Stanley to Bloomfield, private, 14 May, F. O. 356-33.

⁸⁴ Stanley to Cowley, 15 May, Cowley to Stanley, 17 May, HC, 1867-8, LXXIII, pp. 201 ve 204.

⁸⁵ Cowley to Stanley, no. 351, 30 May, F. O. 27-1661, extract in HC, 1867-8, LXXIII, 215-6; Stanley to Cowley, *ibid.*, pp. 206-7

⁸⁶ Stanley to Cowley, 3 June, *ibid.*, p. 222-3.

⁸⁷ Stanley to Cowley, private, 3 June, F. O. 519-182.

⁸⁸ Lyons to Stanley, t.şlg., 5 June, F. O. 78-1966.

temsilcileri tarafından ve iki gün sonra da birtakım şartlar ile Avusturya tarafından ileri sürülen Fransız teklifini desteklemesi için Lyons'a talimat vermekten başka çaresi kalmamıştı⁸⁹.

Osmanlıların bu teklifleri kâtiyetle red etmeleri neticesinde, Fransa'nın gerek İstanbul'a ve gerek 1867 yazında Avrupa seyahatine Sultan Abdülaziz'le birlikte çıkan Fuad Paşa'ya yaptığı müracaatlar semere vermeyince, mesele tam manasile çıkmaza girdi⁹⁰. Bunun üzerine Gorçakov, Babiâli'nin artık Girit'i elden çıkarmaya karar vermesi gerektiğini söyledi⁹¹. Stanley de bu vaziyetten pek memnun değildi. Ömer Paşa uğradığı başarısızlık yüzünden daha sert tedbirler almaya mecbur kalmış ve bundan dolayı kendisinin başıbozukları kullandığı ve âsileri aklıktan öldürmek siyaseti güttüğüne dair şikâyetler yağmaya başlamıştı⁹². Bunu bir protesto yağmuru takibetti. Babiâli ise, Giritli mültecilerin Fransız, Rus, İtalyan ve Avusturya gemileri tarafından Yunanistan'a nakillerini hoş görmediğini kaydetmek şeklinde passif bir mukabelede bulundu⁹³. Bu şekilde hareket etmek pek te hayra alâmet olmamakla beraber, Babiâli de ilerde kendi aleyhine yöneltilecek bir hareketi önlemek için tedbir almış değildi. Fuad ve Âli Paşalar, taviz verildiği taktirde Sultan'ın müslüman tebası nazarında itibardan düşeceğinden endişe ettiklerini⁹⁴, Giritlilerin bu tavizleri red ile hâmi devletlerin baskıları sayesinde daha da büyük imtiyazlar elde edebileceklerini sandıklarını ve buna muvafakat edilirse, bu çrneğin İmparatorluğun diğer bölgelerinde de kargaşalara yol açacağını söylediler⁹⁵. Bu gibi deliller, Stanley'i adanın Osmanlı devletinden ayrılması işine yardım etmemesi için kâfi geldiyse de, o artık Sultan'ın adayı kaybettiği neticesine varmaktan kendini kurtaramıyordu.⁹⁶

Mamafih Avrupa devletlerinin devamlı baskısı neticesinde Babiâli 12 Eylül 1867 de Girit'te umûmî af ilân etmeye razı oldu ve nihayet 28 Ekimde Fuad Paşa, Sadrazam Âli Paşa'nın kendisinin Girit'e gidip tatbik edeceği tafsilâtlı ıslâhat programını devletlere resmen gönderdi⁹⁷. Fakat Fuad

⁸⁹ Stanley to Lyons, 21 June, *ibid.*, p. 243.

⁹⁰ Moustier to Outrey, teleg., 13 July, *Grigines diplomatiques*, XVIII (1925) pp. 7-8.

⁹¹ Buchanan to Stanley, 17 July (misdated 11 July), HC, 1867-8, p. 239.

⁹² Dickson to Stanley, 3 June, *ibid.*, pp. 240-2.

⁹³ Ellis to Stanley, 3 June, *ibid.*, pp. 303-9.

⁹⁴ İstanbulda hükümeti devirme teşebbüsü öğrenilmişti, Lyons to Stanley, no. 245, 13 June, F. O. 78-1961.

⁹⁵ Lyons to Stanley, no. 258, 16 June, F. O. 78-1961.

⁹⁷ 96. Stanley to Cowley, private, 28 June, F. O. 519-182.

⁹⁹ Fuad to Musurus, 12 Sep., HC, 1867-8, LXXIII, p. 342; Fuad's circular and Administrative Project, *ibid.*, pp. 376-81.

Paşa, çarpışmanın durdurulmasına dair gayet yumuşak olan Fransız teklifini derhal reddetmişti. Hıristiyan bir valisi bulunmayan Girit'in bu yeni idare tarzı ise bir vilâyet teşkilâtı olmaktan daha ileri gitmiyordu. Babıâli'nin bu şekilde hareketiyle Fransız gururu okşanmamış ve Napolyon III. ile Franz Joseph'in (Avusturya İmparatoru) Salzburg'da, Doğu'da *status quo* nun korunacağına dair varmış oldukları müphem anlaşmanın icaplarına uyacak bir uzlaşma fırsatı elden kaçırılmıştı. Moustier'in daha sert tekliflerde bulunmaya niyeti yoksa da, hoşnutsuzluğunu acı tenkidler yapmak suretiyle belirtmek istiyordu. Gorçakov'un Osmanlı devletine yaptıkları müdahalelere son vermek ve Osmanlı devletine karşı duyulan memnuniyetsizliği belirtmek amacıyla hazırladığı nota olduğu gibi Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya temsilcileri tarafından Babıâli'ye verildi. Bu notada, Osmanlı devletinin İngiltere'nin susmasından cesaret bulup, diğer devletlerin, fikirlerini göz önüne almayarak bu tavsiyelerin yerine hemen hemen hiç tesiri olmayan tedbirler almasına esef ediliyor ve bu şartlar altında adigeçen devletlerin müdahalelerinin sona erdiği ve bundan sonra Doğu'da ne olursa olsun hiç bir sorumluluğu üzerlerine almayacakları bildiriliyordu⁹⁸. Bu nota vaziyeti olduğu gibi bırakmak şöyle dursun adetâ bir afetin kapısını açıyordu. İstanbul'daki sefirlik makamını Lyons'tan devralan Henry Elliot, bu notanın Sultanın bütün gayrimemnun teb'asını adetâ silâha sarılmağa davet ettiğini iddia eden Beust ile aynı fikirdeydi⁹⁹. Rusya'nın böyle bir gaye güttüğüne şüphe yoktu ve nota bilhassa Fransa ile olan sun'î mahiyetteki anlaşmayı belirtiyordu. Fakat Fransa'nın asıl emeli, Avusturya'nın da farkına vardığı gibi, Salzburg anlaşmasını bozmak değil, devletlerin Osmanlı İmparatorluğuna yaptıkları müdahaleyi kendi prestijlerini kırmayacak bir neticeye bağlamaktı¹⁰⁰. Beust Sırbistan ve Karadağ'ın vaziyetinden bilhassa endişe ediyor ve bu iki memleketin Bosna ve Hersek'e göz koymalarından korkuyordu. İngiltere, Fransa ve Avusturya itilâfını yeniden canlandırmak gayesi ile Paris ve Londra'ya giden Beust, Stanley'e tesir etmeye muvaffak olamamıştı¹⁰¹. Bu iş semere vermeyince Paris muahedesinin yeniden gözden geçirilmesi yoluna saptı ve Stanley'i razı etmek vazifesini Londra'daki eski Saksonya temsilci Kont Vitzhum von Eckstaedt'e verdi. Fakat Vitzhum da âmiri gibi bu işte muvaffak olamadı. Vitzhum 1868 Şubatı başında başarısızlığını şu tarzda

⁹⁸ *Origines diplomatiques*, XVIII (1925), pp. 406-7.

⁹⁹ Elliot to Stanley, 31 Oct., HC, 1867-8, LXXIII, p. 386.

¹⁰⁰ Lheritier, *op. cit.*, pp. 218-20.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 220; Bloomfield to Stanley, private, 12 Nov., F. O. 356-40.

itiraf etmek zorunda kalmıştı: "Benden istediğiniz tavşanı size getirmediğimden dolayı müteessirim."¹⁰²

Aslında Stanley Girit'den eskisi kadar telâş etmemeye ve Avusturya ile Fransa'nın kendisi olmaksızın harekete geçmeleri ihtimalinden de endişe duymamağa başlamıştı. Avusturya'nın takındığı tavır, bu iki devletten hiçbirinin, İngiltere tarafından desteklenmeden sert bir politika takib etmeyeceğini gösteriyordu. Fransız gururunu okşamak maksadiyle yeniden ele alınan denetleme heyeti gönderilmesi şeklindeki eski plândan ötürü Stanley hayal kırıklığına uğramıştı. Fakat bu plânın Babıâlice reddi ve tasarının tamamıyla terkedilmiş bulunması, Stanley'in bunu desteklememiş olmasından dolayı kendine olan güveninin arttırmıştı¹⁰³. Stanley'in ümitleri bir dereceye kadar hiristiyan bir valinin adaya tayinine bağlanmış bulunuyordu. Fuat Paşa'nın imalarından ve Girit için çizilen geniş çaptaki Osmanlı plânından cesaret alan Stanley, yukarıdaki tâyin yapılması hususunda ısrar etmeye başladı ve Moustier'in de yardımını istediye de sarfettiği gayretler boşa gitti¹⁰⁴. Osmanlılar bu kadar ümit verici görünen şeyi uygulamıyarak, Âli Paşa'nın Girit'ten döndükten sonra vereceği raporubeklemek hususunda ısrar ettiler¹⁰⁵. Böylece, zemin yeni teklifler ileri sürmeğe hiç te uygun değildi.

Moustier şimdi İngiltere ve Rusya arasında sallanıp duruyordu. Fakat o Bulgaristan'daki ayaklanmalardan, Karadağ'ın ve Memleketeynin bu kargaşalığı körüklemekte oynadıkları rolden gittikçe endişe ediyordu. İstanbul'daki İngiliz nüfuzunu kıskanması yüzünden önce Rusya ile tekrar anlaşmaya kalktı, fakat Fransız taktiklerinden usanan Gorçakov Moustier'i tersledi¹⁰⁶. Moustier aradan çok geçmeden kendisinin veyahut Beust'un şartlarından daha ziyade Stanley'in şartlarına uyarak İngiltere ile olan itilâfa geri dönmek lüzumunu hissedecekti. Hakikaten durum Stanley'in lehine geliyordu. Hâmi devletlerin talepleri ve Yunanistan'ın gelir kaynakları göz önüne getirilince, birbirini takib eden Yunan hükümetleri, Giritli Rumların himayesini üzerlerine almanın imkânsız olduğunu ispat etmekte gecikmediler. Bundan başka İstanbul'daki İngiliz baskısına karşılık Rusya'nın gittikçe

¹⁰² Vitzhum to Beust, 11Feb. 1866, *Origines diplomatiques*, XX (1927), pp. 371-4.

¹⁰³ Elliot to Stanley, 25 Nov. 1867, HC, 1867-8, LXXIII, p. 411.

¹⁰⁴ Elliot to Stanley, no. 44, 25 Nov., F. O. 78-1964; Stanley to Lyons, no. 84, 7 Dec., F. O. 27-1655, Lyons to Stanley, no. 161, 12 Dec., F. O. 27-1671; Elliot to Stanley, 30 Dec; HC, 1867-8, LXXIII, pp. 430-4.

¹⁰⁵ Elliot to Stanley, 19 Jan. 1868, HC, 1867-8, LXXIII, p. 477.

¹⁰⁶ Lheritier, *op. cit.*, p. 243-4.

artan sükûneti Rumlara fazla bir şey vâd etmiyordu. Böylece Yunanlılar 1868 yazında son ümitlerini İngiltere'ye bağladılar¹⁰⁷. Stanley onlara yüz vermedi, fakat Moustier Fransız prestijine vurulan darbeyi bütün acısı ile hissetti. Bu durum Fransız Hariciye Vekilinin canını sıkımsı ve kendisine önce lehlerine müdahaleye kalkıştığı kimselere karşı siyasî bir zafer kazanmak imkânını vermişti. Şimdi Avrupa devletlerinin üzerinde durdukları en önemli noktayı Girit isyanının gelişme tarzı değil, fakat Avrupa devletleri tarafından Yunanistan'a nakledilen mültecilerin maruz kaldıkları kötü şartlar neticesinde Avrupa halk oyunun Yunanistan aleyhine dönmesi teşkil ediyordu. Mültecilerin Yunanistan'da çektikleri sıkıntılar, onları önceden Girit'in idaresini kendisine bağlamayı arzu etmiş oldukları Ülkeyi terketmeye sevketti ve mülteciler uysal bir şekilde adaya dönmek için izin istediler. Fakat ev sahiplerinde onları bu şekilde sahverip mücadelelerinin mağlubiyetle neticeleneceğini ilân edecek göz yoktu. Bunu fırsat bilen Moustier 1868 Nisanı ortasında hâmi devletlere mültecileri tekrar Girit'e götürmeyi teklif etti¹⁰⁸. Moustier Yunan parlamentosuna âsi temsilcilerini almak teklifinden dolayı Yunanistan'a protesto gönderirken, buna Stanley'i de iştirak ettirmişti¹⁰⁹. Fakat Stanley Rus ve Fransız ehliyetizliğinden de faydalanarak, kesin bir tarafsızlık yolunu tutmayı gözetiyor ve mültecilerin durumunu protesto etmekten daha ileri gitmek istemiyordu. Hattâ Fuad Paşa bile mültecilerin İngiliz gemileriyle sevk olunmalarında ısrar edince, Stanley böyle hareket ettiği takdirde mültecilere Girit'deki Türk makamları tarafından iyi muamele görmelerini talep etmiş sayılacağından, bu teklifi red etti¹¹⁰. 1868 Eylülü başlarında Yunanistan'daki mültecilerin durumunun eskisinden daha fena olduğu öğrenilmişti; buna rağmen Stanley protestosunu yenilemekten başka bir tedbir alamıyacaktı. İngiliz hükümetinin "Girit için henüz yeni tesbit edilmiş siyasetten ayrılmağa niyeti yoktu"¹¹¹. Stanley'in tedbiri Moustier'e daha tesirli bir darbe indirdi. İngiltere'nin kendisini desteklemediğini gören Moustier Atina'da Fransız taleplerini mübalâğa etmek gafletine düşen temsilcileri geri çağırıldı¹¹².

Şimdi suç perdesi Babiâlıden kalkıp Yunan hükümetini kaplamıştı ve Babiâli de bu fırsatı kaçırmadı. 1868 Kasım sonlarında doğru mültecilerin

¹⁰⁷ *Ibid.*, pp. 245-9.

¹⁰⁸ Lyons to Stanley, no. 394, 21 April, F. O. 27-1704.

¹⁰⁹ Stanley to Erskine, teleg. no. 34, 8 May, F. O. 32-383.

¹¹⁰ Stanley to Elliot, no. 160, 13 June, F. O. 78-2016.

¹¹¹ Stanley to Elliot, no. 144, 17 Sep., F. O. 78-2017.

¹¹² Lheritier, *op. cit.*, pp. 249-54.

Girit'e dönmelerine daima muhalefet edilmesi, Yunan nazırlarının harb kokan nutukları ve Girit'e silâhlı bir çıkarma yapmak için Yunanistan'da teşebbüslere geçilmesi, İngiltere'nin bütün buhran boyunca Osmanlıları vaz geçirmeye çalıştığı tedbirin alınmasına sebep oldu ¹¹³. 11 Aralıkta Atina'daki Osmanlı elçisi Fotiyades Bey, Yunanistan'a Osmanlı ultimatomeni verdi. Bu nota Yunanistan'daki gönüllü teşkilâtının dağılmasını ve bunların yeniden kurulmasını yasak edilmesini, abluka kaçakçılığı yapanların silâhsızlandırılmasını yahut hiç olmazsa Yunanistan limanlarının bunlara kapalı tutulmasını, Girit'e dönmek istiyen mültecilerin korunmasını, Osmanlı tebalarına zulüm edenlerin cezalandırılmalarını ve Yunanistan'ın milletlerarası taahhütlerini yerine getireceğine söz vermesini istiyordu ¹¹⁴. Ültimatomenin red edilmesi üzerine Babıâli Yunanistanla derhal münasebetlerini keserek bir takım Yunan aleyhtarı tedbirler almaya başladı. Yunanistan'ın durumu nazik bir safhaya girmişti. Yunan hükümeti ise Rusya, Sırbistan ve Karadağ'a maddi yardımda bulunmaları için yanaşiyor ve harb hazırlığını hızlandırıyor ¹¹⁵.

Stanley 1868 yazında gene aynı çıkmaz ve devletlerin hareketten aciz durumunu ve buhranın yeniden parlaması halinde tedbir almaya lüzum kalmadığını görmüştü. 1868 son baharında Liberallerin zaferi Clarendon'u bir kere daha Hariciye Nezaretine getirmişti. Etrafa meydan okuyan Yunan hükümeti, memleketteki halkoyunun baskısı hariç, hiçbir yerden siyâsî bir destek bulamayınca, ümitlerini boş yere Birleşik Amerika'ya çevirdi ¹¹⁶. Bundan başka, bir zamanlar "hür insanların göğüslerinden" bahseden yeni Başvekilin (Gladstone) bazı değişiklikler yapacağı ümitleri de vardı. Nitekim Londra'daki Yunan elçisi, Clarendon'a bu meseleden bahsetmiş, fakat muhatabı Osmanlı ve Yunan hükümetlerinin vasıfları hakkında evvelce edindiği intibai değiştirecek bir şey görmemiş ve duymamıştı. Sonra Gladstone'un da bir zamanlar idaresi ile yakından meşgul olduğu Yedi Adanın durumundan Clarendon gibi memnun kalmadığına şüphe yoktu. Bu esaslar üzerine Clarendon yeni kabinenin siyasetini Yunan elçisine olduğu gibi açıkladı. Yunanistan'ın siyaseti milletlerarası hukuk kaidelerine aykırı olduğundan, Babıâli artık daha fazla tahammül edemezdi ¹¹⁷.

¹¹³ Elliot to Stanley, no. 433, 19 Nov., F. O. 78-2024.

¹¹⁴ HC, 1868-9, LXIV, (4116), *Corresponden respecting the Rulture of Diplomatic Relations between Tukey and Grece*, 1868-9, pp. 280-2.

¹¹⁵ Lheritier, *op. cit.*, pp. 274-6.

¹¹⁶ Birleşik Amerika'nın Giritteki alâkası için bk: Arthur J. May, *Crete and the United States*, 1866-69 *Journal of Modern History* XVI, 4, Chicago, 1944, pp. 286-93.

¹¹⁷ Clarendon to Erskine, 15 Dec., HC, 1868-9, LXIV, p. 762.

Avrupa devletlerinin mutlaka bir araya gelerek daha ciddi bir netice doğurması mümkün olan bu çıkmaza bir hal çaresi bulmaları gerekiyordu. Yunanistan ortada yalnız kaldığını hissetmeye başladığından, durum buna müsaitti. Yunanistan'ın Rusya ve komşularına yaptığı teklifler kabul edilmiş¹¹⁸ ve 1869 Ocağında Girit isyanı nihayet bastırılmıştı. Böylece hâmi devletlerin birlikte alacakları bir kararın semere vereceği ihtimalleri kuvvetlenmiş oluyordu.

Clarendon çabuk harekete geçilmesini anlamakta gecikmedi ve Moustier'in işbirliği teklifine de muhalefet etmedi¹¹⁹. Fakat Rusya hükümeti Yunanistan'a karşı alınacak cepheye açıktan açığa sürüklenmek istemediğinden Gorçakov, Paris muahadesini imzalayan devletlerin toplanması fikrini ortaya attı. Böyle bir tekliften Stanley ve Clarendon daima korktuklarından, bu gibi eğilimleri her zaman bertaraf etmeye çalışmışlardı. Çünkü böyle bir konferans şark meselesini yeniden ortaya koyacak ve 1856 muahadesindeki Karadeniz maddelerinin tekrar gözden geçirilmesine sebep olacaktı. Clarendon, Rus sefiri Brunnov'a kendisinin yalnız büyük devletlerin ufak çaptaki bir toplantısını tercih edeceğini söyledi¹²⁰. Clarendon'un şansına, kararsız müttefikinin (Rusya) arzularını desteklemekte büyük bir rol oynayan Bismark, kendisinin ya Londra veyahut Paris'de bir konferansın toplanmasına taraftar olduğunu ilân etti¹²¹. Bu arada La Valette Hariciye vekili olmuş ve artık Moustier'in Yunanistan'a karşı muhalefet tezinden kurtulan Napolyon III konferansın Paris'de toplanması gibi komplimanlarla dolu bir teklife dayanmamıştı¹²². 21 Aralıkta Paris'de Cowley'in makamına geçen Lyons İmparatorun o meşhur hevesine kapılıp konferansı kabule karar verdiğini bildiriyordu¹²³. Bu hareket İngiliz siyasetine ciddi bir darbe indirmiş ve Fransa ile pek sağlam olmıyan birlik teknesinde derin bir yara daha açmıştı. Buna rağmen Clarendon konferansta görüşülecek maddelerin son derecede kısaltılması suretiyle durumu muhafaza edebilirdi. Bu işin başarılması Clarendon'un sandığı kadar güç olmadı. Fransa ve Rusya'ya geçen iki yılın hâdiselerinden dolayı bıkkınlık gelmişti, her iki devlet de Girit meselesini prestijlerine leke sürmeden kapamak istiyorlardı. Yalnız Avusturya ve muhtemelen Prusya konferans konusunu geniş tutmak hevesindeydiler. Fakat

¹¹⁸ Lheritier, *op. cit.*, pp. 274-5.

¹¹⁹ Lyons to Stanley, 8 Dec., HC, 1868-9, LXIV, pp. 757-8.

¹²⁰ Clarendon to Buchanan, 18 ve 19 Dec., *ibid.*, pp. 771, 772.

¹²¹ Lyons to Clarendon, 20 Dec., *ibid.*, pp. 776-7.

¹²² Emile Ollivier, *L'Empire liberal*, 17 vols., Paris, 1895-1915, XI (1907) pp. 177-8.

¹²³ Lyons to Clarendon, 21 Dec., HC, 1868-9, LXIV, pp. 778-9.

Prusya ve Rusya ile basın harbine giren Beust, yardımını hissettiği Clarendon'u gücendirmek istemiyordu¹²⁴. Böylece Yunanistan'la müzakere etmek-tense çarpışmayı tercih eden Osmanlı devletinin Girit'de hudutsuz bir tahkikata tabiatıyla müsaade vermeyeceğini göz önünde alan Clarendon'a, asıl maksadına ulaşmak kâhyordu. Şöyle ki, konferans doğrudan doğruya maneviyat yükseltici ve tavsiye verici mahiyette olacak, sert tedbirler almak yoluna gitmeyecek ve amacı yalnız Osmanlı devleti ile Yunanistan arasında çıkacak muharebeyi önlemek olacaktır¹²⁵. Nihayet 2 Ocak 1869'da Napolyon resmî davetiyeleri göndermek imkânını buldu¹²⁶.

Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı temsilcileri Paris'deki ilk toplantılarını 9 Ocakta yaptılar ve kendilerini Osmanlı devleti ve Yunanistan'ın davranışları dolayısıyla sonderecede güç bir durumda buldular. Babiâli konferans masasında müzakere konusu için en başta gelen şart olan *status quo*'yu muhafazaya dair vereceği sözü mümkün olduğu kadar geciktirdi. Fakat en fena darbe Yunanistan'ın konferansa katılmayı reddetmesi oldu. Bundan önce Yunanistan'a tek başına kaldığı tam manasıyla anlatılmıştı¹²⁷ ve şimdi de Babiâli'nin ısrar ettiği gibi Yunanistan, Paris muahedesi-ni imzalamış devletlerden olmadığından, konferansa ancak müşahit sıfatı ile katılmasına müsaade edilmişti¹²⁸. İkinci oturuma gelindiğinde Yunanistan hâlâ fikrini değiştirmemişti, fakat hiç kimse toplantıyı tatil etmek istemiyordu. Yalnız Rus delegesi bu durum karşısında Yunanistan'ın sözcülüğünü üzerine almak hususunda ısrar etti. Nihayet L a Valette toplantının mahiyetini açıklayarak yapılacak işi ileri sürdü. İngiliz hükümeti tarafından konulan şartlardan bahisle şöyle dedi: "Bu konferansın gayesi, devletlerin üzerinde anlaşmazlık müşahade ettikleri davayı halletmekte kılavuzluk vazifesini görmektir; yoksa bu devletler burada hüküm vermekle görevlendirilmiş bir mahkeme heyetini temsil etmiyorlar ve burada varılan neticelerin yankıları ancak bir halkoyu çerçevesi ve Avrupa bölgesi içine yansiyabilir". Bu esas üzerinde yürüyen temsilciler, Osmanlı devletinin arzusu hilâfına, mese-lenin sebeplerini araştırmaktan vazgeçerek, doğrudan doğruya Babiâli'nin şikâyetleri ve Yunanistan'ın cevabında verilen metinleri göz önünde tutarak, dava hakkındaki hükümlerini vermek kararını almakta gecikmediler. Bu da şu

¹²⁴ Lheritier, *op. cit.*, p. 281, note 3; Bloomfiled to Clarendon, private, 29 Dec. F. O. 356-40.

¹²⁵ Clarendon to Lyons, 29 Dec., HC, 1868-9, LXIV, pp. 807-8.

¹²⁶ *Ibid.*, pp. 826-7.

¹²⁷ Lheritier, *op. cit.*, p. 286.

¹²⁸ Lyons to Clarendon, no. 77, 15 Jan. 1869, F. O. 27-1746.

demek oluyordu ki, ilgili devletler bağımsız devletlerin bu şartlar altında takib edecekleri yolu resmî bir beyanat ile açıklayacaklar ve doğru yolu takib edip etmemek şıkkını Osmanlı devletiyle Yunanistan'a bırakacaklardı. 15 ve 16 Ocakta uzun süren müzakerelerden sonra resmî beyanatın metni nihayet 20 Ocakta kabul edildi. Bu beyanat gerek Osmanlı devleti ve gerek Yunanistan'ın davranışı hakkında hiç bir fikir yürütmeden, Yunanistan hükümetinin Osmanlılara karşı çeteler toplamasını ve Yunanistan limanlarından Giritli âsilere malzeme taşıyan gemilerin donatımını yasak edip, mültecilerin de Girit'e dönmelerine mani olunmasını talep ediyordu ¹²⁹.

Devletlerin lisanlarında ihtiyatlı olmalarına rağmen, beyanatın mahiyetinden Yunanistan'ın hareketlerinin gıyaben suçlandırıldığı belliydi. Bu beyanata konferansta kabul edilen bazı ihtarlar da ilâve edilmişti. Beyanata ilişik bir notada La Valette Yunan Hariciye Nazırına: Eğer hükümeti beyanatı yollandıktan en geç bir haftaya kadar kabul etmeyecek olursa, konferansın bundan sonra Yunan hükümetini aldığı tek taraflı kararların neticelerine göğüs germekte yalnız bırakmaktan başka çare görmeyeceğini, böylece devletlerin barışın muhafazası arzusuna muhalif bir durumun hasıl olacağını belirtti ¹³⁰. Diğer yandan Rusya'nın lisanı da farklı değildi. Gorçakov Atınada'ki maslahatgüzarına, Beyanat kabul olunmadığı takdirde "ciddî olayların vukubulacağı ve Yunanistan tehlikeye maruz kaldığı takdirde İmparatorun da kendisine yardımda bulunmasının imkânsız olacağını" Yunan kralına ihtar etmesi talimatını vermişti ¹³¹.

Yunanistan'a anlatılmak istenen şey Osmanlı devletinin düşmanını cezalandırmak müsaadesini almış olmasıydı, fakat Clarendon Osmanlıların moralini bu kadar çok yükseltmemeyi tercih etti. Konferansın Babıâli'yi savaş hazırlıklarını bir an önce bitirmeye teşvik ettiğini öğrenen İngiliz Hariciye Nazırı etrafındakileri "Babiâli'nin böyle bir harple meseleyi hal etmek iktidarına sahip oluşuna pek fazla güvenilmemesini" ikna etmekte gecikmedi ⁽¹³²⁾. Asıl güçlük beyanatı kabul ederek halk nazarında prestijini kaybetmeyi göze alacak bir hükümetin kurulabilmesi için Yunan hükümdarına kâfi vakit verilmesinden doğuyordu. Nitekim L a Valette mühletin uzatılmasını kabul

¹²⁹ Konferansın protokolleri HC, 1868-9, LXIV, pp. 862-6 (Protokol I, 9 Jan.) pp. 870-2; Protocol 2, 12 Jan.) pp. 899-919; (Protocols 3, 4 ve 5, 14, 15 ve 16 Jan.) ve pp 930-6 (Protocol 6, 20 Jan. misdated 28 Jan).

¹³⁰ Annex to Protocol 6, *ibid.*, p. 936.

¹³¹ Buchanan to Clarendon, 25 Jan., *ibid.* p. 928.

¹³² Clarendon to Elliot, teleg., no. 49. 6 Feb., F. O. 78-2069.

etti ve 6 Şubat 1869 da yeni bir kabine kurularak beyanat kabul edildi ¹³³. Yunanistan'ın beyanatu aldığı ve Osmanlı devleti ile münasebetlerinin normal bir safhaya girdiğini ilân için konferans 18 Şubatta son toplantısını yaptı. Nihayet L a Valette toplantının neticelerini şu sözlerle güzelce açıkladı:

“ Fransız temsilcisinin konferansın vardığı sonuçları mübalâğa etmeye niyeti yoktur. Bununla beraber kanaati bu konferansın kıymetinin inkâr edilmeyeceğidir; çünkü bu toplantıda temsil olunan hükümetler Doğu'da patlamaya hazır bir harbin önüne geçmeğe muvaffak olarak Avrupa'da çıkması muhtemel bir karışıklığı önlemiş oldular” ¹³⁴.

La Valette'in konferansın mahiyet ve neticesi hakkındaki fikirleri doğru idi. Yunan hükümeti hakiki hislerini 6 Şubatta yayınladığı bir beyanname ile açıkladı ve konferans Clarendon'un şartlarına uyararak bu beyannameyi göz önüne almadı ¹³⁵. Bu beyanname Yunanistan'ın Osmanlılara boyun eğmeye zorlanmasından şikâyet ediyor ve temsilcilere gönderilen bir sirküler ise konferansın kararını tenkid ediyordu ¹³⁶. Osmanlılarla siyasî münasebetlerin normal şekle girmesi hususunda çıkardığı zorluklarla ve bir Balkan paktı teşkil etmek için sarfettiği gayretlerle Yunanistan'ın hiç de tatmin olmadığı görülüyordu ¹³⁷.

Konferans bu buhranı önlemekle beraber Doğu'da tatminkâr olmayan bir mütareke temin etmekten başka bir netice sağlamadı. Böylece İngiltere siyaseti bir zafer daha kazanmış oluyordu. Girit isyanı sırasında Stanley ve Clarendon şark meselesini incelemek için zamanın henüz uygun olmadığını ve böyle bir işe kalkışacak olurlarsa, ancak İngiliz menfaatlerine zarar geleceğine kanidiler. Bu sebeplerden dolayı her iki şahıs da bu meselenin tehiri hususunda ısrar ettiler ve konferans da bu gayeyi tam manasiyle yerine getirmiş oldu.

¹³³ Delyanni to La Valette, 6 Feb., HC, 1868-9, LXIV, pp. 951-2.

¹³⁴ *Ibid.*, pp. 966-73 (Protocol 7, 18 Feb.)

¹³⁵ *Ibid.*, pp. 956-7.

¹³⁶ *Ibid.*, pp. 961-2.

¹³⁷ Bak: Lheritier, *op. cit.*, pp. 305-20.